

УДК 340:342.1:81-13

DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.10114543>

Н.А. ЖУК,

старший науковий співробітник наукового сектору порівняльного правознавства Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України, кандидат юридичних наук, доцент, м. Харків, Україна; e-mail: nazhuk2016@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3172-8470>

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

N.A. ZHUK,

Senior Scientific Researcher, Scientific Sector of the Comparative Law, Scientific Research Institute of State Building and Local Government, National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ph.D., Associate Professor, Kharkiv, Ukraine; e-mail: nazhuk2016@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3172-8470>

CONCEPTUALIZATION OF STATE LANGUAGE POLICY: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS

АНОТАЦІЇ (ABSTRACTS), КЛЮЧОВІ СЛОВА (KEYWORDS)

Постановка проблеми. У сучасних умовах державна мовна політика стає предметом ретельного юридичного аналізу та дослідження через високий рівень складності та актуальності цього питання в контексті потреб і перспектив розвитку правової системи. Правовому регулюванню будь-якої сфери життєдіяльності суспільства та функціонування держави має передувати процес їх концептуалізації, тобто визначення ключових засад їхньої концепції через визначення понять, відношень та механізмів управління, необхідних для вирішення відповідних завдань в цій сфері правовими засобами. Це, у свою чергу, має спиратися на розуміння основних загальних і специфічних закономірностей виникнення, розвитку і функціонування певних явищ (у даному випадку – мовної політики), у тому числі, під впливом різноманітних чинників. З огляду на це, одним із важливих завдань юридичних, зокрема, загальнотеоретичних, наук вбачається розкриття теоретичних і практичних аспектів концептуалізації державної мовної політики, визначенні ефективних правових механізмів її впровадження та адаптації до сучасних викликів. Така постановка проблематики відкриває можливості для ретельного дослідження та розробки пропозицій для вдосконалення правового регулювання в сфері державної мовної політики. **Метою** роботи є визначення феномену державної мовної політики у контексті ключових складових її концептуалізації. **Методи.** Використано діалектичний метод – при дослідженні закономірностей розвитку феномену державної мовної політики та мовного планування впродовж історії людства та причинно-наслідкових зв'язків між факторами соціального (етнічна та мовна структура суспільства), політичного і духовно-культурного характеру та цілями, завданнями і змістом державної мовної політики; доктринальний аналіз для вивчення концептуальних засад державної мовної політики, особливості її понятійно-категоріального апарату, засобів її просування та реалізації, інструментарію забезпечення тощо; історико-правовий метод щодо визначення генези державної мовної політики на різних етапах історії; порівняльно-правовий метод для виділення спільних підходів і визначення особливостей державної мовної політики; міждисциплінарний підхід з опорою на досягнення соціолінгвістики – при порівнянні підходів різних держав до питань мовної політики та мовного планування. **Результати.** Встановлено, що обов'язковими передумовами концептуалізації державної мовної політики є розуміння її теоретико-методологічних засад, знання закономірностей її реалізації та факторів впливу на неї у конкретних історичних умовах. Концептуалізація державної мовної політики є похідною від концепції держави в частині своєї принципової правової основи, а її результати знаходять своє відображення у змісті концепту держави. **Висновки.** Показано, що зміна типів державної мовної політики в розрізі історії обумовлена зміною парадигм розвитку людства. Особливістю державної мовної політики є її властивість до диверсифікації в залежності від рівнів здійснення публічної влади, виду влади, учасників (суб'єктів) мовних відносин. Закономірним є законодавче закріплення статусу державної (офіційної) мови на рівні конституційного закону лише в багатонаціональних (і, як правило, багатомовних) державах.

Ключові слова: державна мовна політика; мовне планування; соціолінгвістика; державна мова; офіційна мова; символічна функція мови; мовні відносини; багатомовні держави; мономовні держави; рідна мова; національна мова; мова національних меншин; міноритарна або регіональна мова; рідномовна політика; відкрита та прихована мовна політика; мовні права

***

Problem statement. In modern conditions, the state language policy becomes the subject of careful legal analysis and research due to the high level of complexity and relevance of this issue in the context of the needs and prospects for the development of the legal system. The legal regulation of any sphere of life activity of society and the functioning of the state must be preceded by the process of their conceptualization, that is, the determination of the key principles of their concept through the definition of concepts, relations and management mechanisms necessary to solve the relevant tasks in this sphere by legal means. This, in turn, should be based on an understanding of the main general and specific laws of the emergence, development and functioning of certain phenomena (in this case - language policy), including under the influence of various factors. In view of this, one of the important tasks of legal, in particular, general theoretical sciences, is the disclosure of theoretical and practical aspects of the conceptualization of state language policy, the determination of effective legal mechanisms for its implementation and adaptation to modern challenges. This formulation of the problem opens up opportunities for careful research and development of proposals for improving legal regulation in the field of state language policy. **The purpose** of the work is to define the phenomenon of state language policy in the context of key components of its conceptualization. **Methods.** The dialectical method was used - in the study of the regularities of the development of the phenomenon of state language policy and language planning throughout the history of mankind and the cause-and-effect relationships between factors of a social (ethnic and linguistic structure of society), political and spiritual-cultural nature and the goals, tasks and content of the state language politicians; doctrinal analysis for the study of the conceptual foundations of the state language policy, the peculiarities of its conceptual and categorical apparatus, means of its promotion and implementation, support tools, etc.; historical and legal method for determining the genesis of state language policy at different stages of history; a comparative legal method for identifying common approaches and determining the features of the state language policy; an interdisciplinary approach based on the achievements of sociolinguistics - when comparing the approaches of different states to issues of language policy and language planning. **The results.** It has been established that the mandatory prerequisites for the conceptualization of the state language policy are the understanding of its theoretical and methodological foundations, knowledge of the regularities of its implementation and factors influencing it in specific historical conditions. The conceptualization of the state language policy is derived from the concept of the state in terms of its fundamental legal basis, and its results are reflected in the content of the concept of the state. **Conclusions.** It is shown that the change in the types of state language policy in the course of history is due to the change in paradigms of human development. A feature of the state language policy is its ability to diversify depending on the levels of exercise of public power, the type of power, participants (subjects) of language relations. Legislation of the status of the state (official) language at the level of the constitutional law is legal only in multinational (and, as a rule, multilingual) states.

Keywords: *state language policy, language planning, sociolinguistics, state language, official language, symbolic function of language, language relations, multilingual states, monolingual states, native language, national language, language of national minorities, minority or regional language, native language policy, open and hidden language policy; language rights*

Постановка проблеми

У сучасних умовах державна мовна політика стає предметом ретельного юридичного аналізу та дослідження через високий рівень складності та актуальності цього питання в контексті визначення потреб і перспектив розвитку правової системи. Правовому регулюванню будь-якої сфери життєдіяльності суспільства та функціонування держави має передувати процес їх концептуалізації, тобто визначення ключових засад їхньої концепції через визначення понять, відношень та механізмів управління, необхідних для вирішення відповідних завдань в цій сфері правовими засобами. Це, у свою чергу, має спиратися на розуміння основних загальних і специфічних закономірностей виникнення, розвитку та функціонування певних явищ (у даному випадку – мовної політики), у тому числі, під впливом різноманітних чинників. З огляду на це, одним із важливих завдань юридичних, зокре-

ма, загальнотеоретичних, наук вбачається розкриття теоретичних і практичних аспектів концептуалізації державної мовної політики, визначенні ефективних правових механізмів її впровадження та адаптації до сучасних викликів. Така постановка проблематики відкриває можливість для ретельного дослідження та розробки пропозицій для вдосконалення правового регулювання в сфері державної мовної політики.

Мова народу є найважливішим чинником його культури, спілкування, ідентифікації, самовираження тощо. Водночас вона має величезне політичне та правове значення, а звідси – й концептуальне. Мова виступає не лише інструментом описання тих або інших політико-правових явищ, змісту їх концептів та концепцій, але й фактором активного впливу на політико-правовий процес шляхом формування ціннісних настанов і стереотипів поведінки.

Фактор мови є одним із найважливіших у

процесі концептуалізації держави та визначення основ її політики. З погляду структури останньої це пояснюється включенням мовної політики до контуру більш масштабної етнонаціональної політики держави, а звідти – й державної політики в цілому, яка, у свою чергу, не лише відображається у концепціях держави, але й впливає на зміст її концепту.

Хоча сьогодні мовна політика та обумовлено нею мовне планування вважаються традиційними напрямками аналізу насамперед у контексті соціолінгвістики, у межах якої досліджуються інструменти і методики запровадження змін у функціонування мов, сфера державної мовної політики привертає підвищену увагу з боку і представників інших суспільних наук – правознавців, політологів, соціологів, етнологів, лінгвістів тощо. Різні аспекти цієї проблематики розкрито в працях правознавців, у тому числі, українських. Так, В.І. Шишкін, досліджуючи фактор мови крізь призму державотворення, визначив статус і значення державної мови, їх відмінності від статусу і значення офіційної мови та від ролі мов національних меншин, а також можливість протекціоністських заходів з боку державної влади. На рівні дисертаційних досліджень Л.С. Клименко розкрито теоретико-правові аспекти державної мовної політики в Україні, а Є.А. Ткаченком здійснено порівняння конституційно-правового регулювання мовних відносин. У свою чергу, ця проблематика знайшла своє детально дослідження в роботах мовознавців. Так, Л.Л. Белей в ході дослідження різних аспектів параметризації соціально-лінгвістичних змін української мови на початку ХХІ сторіччя, аналізує можливість застосування маркетингових технологій для імплементації мовної політики та мовного планування. А в працях Ю.С. Макарець феномен повної політики розкривається крізь термінологічно-понятійний вимір та у контексті соціолінгвістичних досліджень, на основі чого нею встановлено співвідношення базових понять галузі.

Водночас гострота мовної ситуації у різних сучасних країнах світу, у тому числі, у контексті трансформації концепцій та концептів держав в умовах глобалізації, інформаційних війн й т.п., свідчить про потребу подальшого дослідження феномену державної мовної політики, зокрема, у контексті визначення ключових складових її концептуалізації, що і складає *мету* статті. Її *новизна* полягає в розширенні теоретичного підґрунтя концепції державної мовної політики на основі врахування останніх теоретичних розробок у сфері правознавства та інших суспільних

наук в сфері державної мовної політики. *Завданнями* роботи є визначення генези та історико-правових засад державної мовної політики, співвідношення державної та офіційної мови й моделей співіснування мов в контексті мовної політики, виявлення основних закономірностей формування та розвитку державної мовної політики та державного планування, встановлення факторів впливу на зміст, цілі і завдання державної мовної політики, а також стратегій її реалізації.

Генеза та історико-правові засади державної мовної політики

Термін "мовна політика" набув свого розповсюдження у другій половині ХХ сторіччя, хоча як явище вона сягає "часів імперій минулого, які, об'єднуючи різні етнічні групи, у контексті забезпечення донесення владних розпоряджень місцевому населенню, мали розв'язувати проблеми перекладу місцевими мовами і визначення та підтримки транскордонних мов" [1, с.93, 99].

Вважається, що словосполучення "мовна політика" в науковому обігу з'явилося після Другої світової війни з подачі лінгвістів, які в якості об'єкту своїх досліджень обрали мовні картини суверенних держав. Вони розуміли її як офіційно встановлений набір правил використання та оформлення статусу мови в межах держави та пов'язували насамперед з так званим "мовним плануванням", термін якого був введений в обіг у 1959 році "піонером американської соціолінгвістики" Ейнаром Гаугеном, засновником еколінгвістики та дослідником двомовної поведінки [2, с.8]. Переважна кількість дослідників (у тому числі, Л.Ж. Калве, К. Істман, Р.Б. Каплан, Х. Шиффман, Л.О. Лазаренко, Л.Л. Белей) розмежовують у теоретичній конструкції "мовна політика та мовне планування" дві складові, кожній із яких притаманне власне функціональне призначення та значення, а "комплекс саме – "мовну політику", яка представляє собою між мовою заходів свідомого впливу на стосунки (мовами) та суспільним життям", та "мовне планування" як "конкретне впровадження мовної політики" [3, с.6].

Дослідники звертають увагу на те, що сьогодні термін "мовна політика" розуміється по-різному, що існує термінологічна неузгодженість щодо його визначення у різні часи у різних країнах (наприклад, для відображення його змістовного наповнення використовуються терміни "мовна облаштованість" (Франція), "мовне регулювання" (Канада), "мовна нормалізація" (Каталонія, Іспанія), "мовне будівництво" (СРСР), "мовне планування" (американська практика), й під впливом різних факторів, зокрема, спалаху популярності використання маркетингових тех-

нологій до різного роду явищ (новомодні терміни "мовний маркетинг" та "мовний менеджмент" ("мовне управління") тощо [1, с.94, 96]. Водночас українські вчені одностайні в тому, що "мовна політика є частиною національної політики, спрямованої на врегулювання мовних відносин та розв'язання мовних конфліктів і залежить від "типу держави (мононаціональної чи багатонаціональної, або поліетнічної), розвитку її економіки, ваги у світовій спільноті, від владних структур і особистостей, активності суспільних організацій, міжнародних зв'язків різного типу, прихованих і явних випадків ксенофобії і та ін." [4, с.446].

Закономірною є зміна ролі, значення, функцій і наслідків, яку відігравала мова у процесі концептуалізації державної політики держави, в ході історичного розвитку людства. Так, дослідники виділяють чотири історичні типи мовної політики та відповідного їй мовного планування – домодерний, ранньомодерний, модерний та постмодерний [5]. На їх думку, що мовне планування практикували у Франції ще з часів кардинала А.Ж. дю Плессі де Рішельє (XVII ст.), які пов'язуються з домодерною мовною політикою – тоді воно проявилось у намаганні створити французьку мову, яка стала б альтернативою латині і об'єднала роздібнену мовну спільноту Франції [6, с.3]. Мовна політика та мовне планування ранньомодерного періоду (XIX ст.) обумовлювалися фактором утворення націй в гердерівському розумінні, тобто в контексті впливу на природний та органічний процес формування особливого "народного духу" певного народу/нації симбіозу етно-культурних та історико-географічних чинників і проявлялася як кодифікація мов, які лягали в основу національних ідей. Більш того, "надання мові у XIX столітті ідеологічної спрямованості сприяло впливу її на процес формування держав протягом всього наступного періоду. Вибір офіційної мови перетворився у серйозну політичну проблему" [7, с.62–63]. У свою чергу, модерний тип мовної політики та мовного планування (період після Першої світової війни), найбільш яскраво представлений, як вважається, прازькою школою 1920–1930 рр., зусилля якої були спрямовані на модифікацію мови на макрорівні, без урахування питань мікросоціального рівня. Нарешті, постмодерний тип мовної політики та мовного планування відображає сучасні погляди західних суспільств на мову й полягає у визнанні та підтримці різноманітності суспільства та його плюралізму [див.: 6, с. 4].

Історія мовної політики свідчить про те, що спроби свідомого впливу суспільства/держави

на розвиток функціонування мови обумовлювалися як внутрішніми тенденціями мовного розвитку, так і численними факторами різноманітного характеру – державно-правового, соціального (демографічного, психологічного), політичного, духовно-культурного, географічного, економічного тощо. Так, в числі факторів впливу на постмодерну мовну політику дослідники називають і фактор глобалізації, вплив якої відчувається через розповсюдження широковживаних мов, що звужують, а в деяких випадках витісняють із вжитку деякі мови корінних народів [8, с.11–12].

Дослідники відзначають, що у XIX – початку XX ст. серед науковців посилювався інтерес у контексті двох аспектів розвитку мови. По-перше, стосовно можливості впливу на саму мову. У цьому зв'язку, наприклад, Ф. де Сосюр вважав, що колектив мовців не може впливати на мову, як явище суспільне, ззовні й не має "влади над жодним словом", а І.О. Бодуен де Куртене, навпаки, висловлював думку про "можливість і доцільність організованої свідомої політики щодо мови" (цит. за [1, с.93]) – до речі, ствердження ідеї щодо можливості людини здійснювати вплив на свою мову шляхом активної участі в кодифікації та нормалізації конкретних мов, через розробку та удосконалення їх суспільних функцій, вважається заслугою американської наукової школи. По-друге, до її соціальної сутності, що було пов'язане з масштабними політико-соціальними змінами на континенті, викликаними Першою світовою війною та Великою Соціалістичною революцією, які спричинили розпад імперій і появу нових держав (у тому числі, на Балканах), що супроводжувалося зміною статусу мов в країнах Європи ("...мови підкорених народів з досить вузьким функціональним полем після проголошення державної незалежності здобували статус державних" [9], та реформуванням в СРСР мовної системи через "штучне втручання в її літературний стандарт" [1, с.94]. Пізніше, як підкреслюють українські дослідники, так само й "саморуйнація Радянського Союзу й утворення на його терені нових держав, їх суспільна трансформація, обумовили, по-перше, зростання ролі національних мов у національно-державному будівництві та необхідності закріплення їх як державних; по-друге, переоцінку ролі російської мови як домінуючої у минулому на території СРСР, а нині як мови національної меншини в новоутворених національних державах, що викликає неоднозначну реакцію, а подекуди й етнополітичну напругу" [10, с.4].

Як відомо, сьогодні у контексті мовного пла-

нування [11, с.176] виділяється два підходи до вибору державної мови: інструментальний (який розглядає мову як інструмент і прагне довести превалювання однієї мови над іншою) та соціолінгвістичний (який ґрунтується на принципах рівності у використанні усіх мов як знакових систем та урахування переважання соціальної складової мови [12, с.65]. Необхідність використання останнього обумовлюється "усвідомленням соціального характеру мовних проблем", що означає, з одного боку, їх залежність від "інших суспільно-політичних факторів, а з іншого – процес вирішення мовних проблем може викликати певні соціальні зміни", і того, що "мовне планування є частиною соціального планування" [13, с.195]. Особливий інтерес у контексті цього викликає запропонований у 1984 році Річардом Руїзом у надзвичайно резонансній та широкоцитованій статті "Орієнтації у мовному плануванні" підхід щодо трактування мови з огляду на характер державної мовної політики та мовного планування, за яким мова може розглядатися "як проблема (коли певна мова перешкоджає розвитку іншої)", "як право (коли визнається право на вживання тієї чи іншої мови)" і "як ресурс (коли одна мова вважається джерелом збагачення іншої і/або навпаки)" [14].

Отже, оскільки першочерговим завданням мовної політики називають "відбір, становлення та розвиток офіційної (державної) мови" [13, с.196], це обумовлює необхідність оперування низкою відповідних понять, які складають терміносистему мовного планування, у тому числі, "рідна мова", "материнська мова", "державна мова", "офіційна мова", "національна мова", "міжнародна мова".

Щодо феномену "рідної мови" (native (indigenous) language), то однією з найбільших проблем у цьому аспекті вважається смисловий зміст цієї категорії, яка в міжнародному контексті використовується частіше у розумінні "материнська мова" і рідше – щодо мов корінних груп населення. Рідна мова розглядається як "результат оцінки спеціалізації функцій двох (рідше більшої кількості) мов для членів одного колективу (соціуму), що здебільшого призводить до... неоднакового статусу двох (і більше) мов, на відміну від білінгвізму, який завжди індивідуальний і складається за умов однакового статусу мов" [Цит. за: 13, с.196], і, таким чином, пов'язується з феноменом державної мови. Український мовознавець І.І. Огієнко переконаний, що "Рідномовна політика – стара, як сам світ, бо повстала вона ще відтоді, коли люди вперше

зачали творити організовані громади. Але наука про рідномовну політику чи про рідномовні обов'язки – наука наймолодша, створена головно за останній час" [15, с.4].

Традиційно особливо актуальним питанням для дослідників різних країн (особливо – пострадянських) лишається проблема співвідношення понять "державна мова" та "офіційна мова" та розв'язання цього питання на законодавчому рівні. Думки науковців з цього приводу різняться: від визнання термінів "офіційна мова" і "державна мова" тотожними [16, с.75] до розмежування цих понять за різними критеріями (у тому числі, за критерієм законодавчого закріплення статусу державної мови, сферами їх використання, кількісними показниками тощо) [17]. Нам же імпонує позиція Ю.С. Макарець, яка пропонує акцентувати не на відмінності (та її міри) цих понять, а на тому, "чи доречним є їх розмежування в законодавстві конкретної країни в конкретних мовно-культурних умовах" [1, с.98].

Щодо правового розв'язання цього питання, то закономірним вважається законодавче закріплення статусу державної (офіційної) мови на рівні Конституції або закону лише в багатонаціональних державах, адже в країнах відносно однорічного етнічного складу (як, наприклад, Великобританія, Нідерланди, Норвегія) така законодавча практика відсутня. Більш того, в сучасних поліетнічних країнах (або культурно-складних суспільствах) сьогодні відсутній обов'язковий зв'язок "один народ – одна мова". При цьому щодо термінологічних уподобань, то Г.В. Янковська відзначає, що "На Сході – це переважно державна мова (Україна, Росія, Білорусь, Грузія, Латвія, Киргизстан, Молдова, Таджикистан та ін.), на Заході – офіційна (Болгарія, Ірландія, Кіпр, Мальта, Польща, Румунія, Словаччина, Хорватія, Іспанія, Португалія та ін.)", що дослідниця пов'язує з тим, що в пострадянських країнах процес державотворення завершився значно пізніше, і одним із важливих гуманітарних кордонів і символів держави стала окрема мова [18, с.124]. За висновками В.В. Заблоцького щодо географічних закономірностей вживання цих термінів, "у 201 країні проголошено мов як державних 230, офіційних – 97 (66 держав закріпили дві та більше державні або офіційні мови, переважно народів-автохтонів). Офіційна мова виступає принаймні в двох значеннях: як державна або в спілкуванні різномовних суб'єктів на внутрішньодержавному чи міжнародному рівнях за згодою сторін" [19, с.7–8].

Державна та офіційна мова й моделі співіснування мов у контексті мовної політики

У світлі дискусії про співвідношення "державної" та "офіційної" мови [наприклад, див.: 24, с. 227-230] заслуговує на увагу наявність в науковій сфері двох підходів до розв'язання цього питання – символічного та прагматичного, які розглядаються як такі, що протистоять один одному. Так, у межах першого дослідники підкреслюють фактор абстрактної символічної функції, яку виконує державна мова: "Державна мова" є мовою, що виконує інтеграційну функцію в державі, є її символом... "Офіційна мова" є мовою державного управління, судочинства, законодавства..." [4, с.446]. Прибічники прагматичного підходу вважають, що "статус державної мови часто потрібно надавати не мові етносу, само-назва якого покладена в основу назви геополітичного суб'єкта (і яка, отже, може виконувати символічну функцію), оскільки чисельно цей етнос іноді не переважає, та й не всі його представники можуть обрати рідну мову для використання в офіційних сферах спілкування. ... іноді варто застосовувати суто кількісний критерій визначення державної мови" [1, с.98]. Цілковито поділяючи доцільність підкреслення символічного аспекту мови, ми водночас вважаємо за раціональне не протиставлення, а поєднання цих двох підходів при реалізації мовної політики, адже саме так званий прагматичний підхід дозволяє досягти при вирішенні "мовного питання" необхідного балансу та дотримання вимог, необхідних як для побудови громадянського суспільства на основі соціального діалогу, так і гармонійного співіснування з іншими державами у контексті геополітичного простору.

У світлі зорієнтованості європейської політики на збереження світового мовного розмаїття окрема увага дослідників у контексті мовної політики та планування приділяється дослідженню моделей співіснування мов у багатомовних суспільствах та, відповідно, аналізу мовної політики у її зв'язку з поняттями "мовна норма", "мовний стандарт", "мова національної меншини", "міноритарна або регіональна мова" тощо. У світлі першого аспекту, наприклад, К. МакРей відзначає, що сучасні багатомовні держави за мовною ознакою поділяються на три групи: в першій домінуючою є державна мова, а також одна чи кілька мовних меншин; в другій – дві або кілька порівняних за чисельністю мовних груп; в третій – крайня мовна дрібність. Відповідно, для країн першої групи основна політична проблема полягає у справедливому поводженні з меншинами; для другої – важливим є збере-

ження міжгрупової рівноваги і політичної стабільності; для третьої –єдиної законодавчовизначеної офіційної (державної) мови, у світлі чого державна мовна політика спрямовується на утвердження беззаперечного панування мови титульної нації, назва якої відтворюється в назві цієї держави, в усіх сферах суспільного життя (така модель реалізована в таких на сьогодні мовно-монолітних країнах, як Великобританія, Італія, Португалія, Франція, Німеччина). Друга модель передбачає можливість існування поряд з однією офіційною (державною) мовою, яка застосовується на всій території держави, інших офіційних мов в окремих її регіонах (офіційних мов регіонів) (ця модель застосовується в державах, на певних частинах територій яких компактно мешкають представники відмінних від титульної нації автохтонних етносів – Іспанії, Хорватії, Словенії, Македонії, Росії тощо). Третя модель передбачає законодавче закріплення в державі кількох офіційних (державних) мов (ця модель реалізована в історично багатомовних країнах – Швейцарії, Бельгії, Фінляндії тощо [21].

У контексті ж другого аспекту учені пропонують виділяти "ширше коло "офіційно визнаних у різних державах типів статусів мов": єдина офіційна мова, спільна (співофіційна) офіційна мова, регіональна (коофіційна) офіційна мова регіону, заохочувана мова (не має офіційного статусу, але її використовують у державних установах), терпима мова (не заохочувана, але й не заборонена владою), стримувана мова" тощо [22].

Щодо проблематики співвідношення між поняттями "мови національних меншин" та "регіональні або міноритарні мови", то її загострення відчувається у контексті положень Європейської хартії міноритарних або регіональних мов, прийнятою Радою Європи 05.11.1992 року, та її неоднозначного тлумачення. І якщо в українському науковому просторі така неоднозначність пов'язується насамперед з неправильністю офіційного перекладу її назви на українську мову як "Європейська хартія регіональних мов або мов меншин", то європейські дослідники пов'язують суперечливість цієї ситуації з недоліками власної Хартії. Так, за переконанням німецької ученої-славістки Ю. Бестерс-Дільгер, "ці різнотлумачення є наслідком нечітких формулювань Хартії, що у свою чергу спричинені дискусіями і навіть суперечками в процесі розробки цього документа. Кожна держава сама приймає рішення щодо тлумачення відповідних понять і це неминуче справляє враження свавільної чи умисної диференціації при підході до конкретних мов" [23].

Стратегії реалізації державної мовної політики

З точки зору розуміння існуючої в теорії варіантності стратегій вибору державної мовної політики корисним вбачається ознайомлення з класифікаціями мовної політики. В цілому державна мовна політика може бути класифікована за трьома категоріями щодо її основної мети: усунення багатомовності, терпимість щодо багатомовності та сприяння багатомовності. Так, американський учений Г. Клосс за критерієм так званої "промотивності" (від англ. "promotion" – просування або заохочення) виділив промотивну політику (заохочує вживання певної мови (мов) за допомогою конституційних, адміністративно-організаційних та правових інструментів, зокрема, гарантує захищеність певної мови, резервує сфери її вживання (школи, суди, адміністрація), толеративну (дозволяє вживати певну мову без виділення засобів, часу і місця) та змішану політику (може толерувати мову (мови) меншин, у тому числі, через забезпечення перекладу в судах, платну освіту іншими мовами); за критерієм "статусу мов" – рівноправну (мови – нечисленних меншин можуть вважатися повністю рівноправними з чисельними) і рестриктивну політику (права багатомільйонних спільнот можуть ігноруватися); за критерієм правових обмежень – мовна політика в сфері особистих прав (держава гарантує права певній міноритарній мові в певних ситуаціях/на певних територіях) або територіальних прав (право використовувати певну мову для певної території). Д.К. Джонсон розрізняє мовні політики за критерієм джерела походження ініціативи – висхідну (регіонального походження) та низхідну (від центральних органів влади), а Г. Шиффман – за критеріями співвідношення між юридичним і фактичним станом в мовній сфері (тобто мовна політика може *de jure* підтримувати одну мову, але толерувати іншу *de facto*), ступеня відкритості політики (відкрита політика прямо декларує свою підтримку тих чи інших мов, а прихована – може не згадувати міноритарну мову в жодному правовому акті, адміністративній документації тощо) та характері законодавчого закріплення (експліцитна мовна політика (є законодавчі норми) та імпліцитна (норми відсутні або ігноруються) [6, с.4–5].

Г. Шиффман також відмічає тенденцію до диверсифікації мовної політики, тобто її суттєві відмінності: на державному та регіональному рівнях; на рівні публічної влади та неурядових організацій. На основі аналізу світового досвіду мовних політики та власного життєвого досвіду

з вивчення мовних традицій в різних поліетнічних регіонах, учений виділяє три її прототипи: ультрацентристську політику Франції (монолінгвальну політику жорсткого контролю з потужною централізацією, яка нівелює багатомовність), політику невтручання США (держава веде приховану мовну політику) та монолінгвально-акомодаційну модель Індії [6, с. 5].

Щодо основних стратегій реалізації мовної політики, то пануючим підходом можна вважати намагання розв'язання цього питання крізь призму відкритої мовної політики та мовного планування "де-юре" у вигляді офіційних засобів та інструментів політико-правового регуляторного впливу на суспільні відносини. У такому розумінні серед завдань мовної політики у юридичному та адміністративному напрямках вчені відзначають "розроблення законодавчої бази щодо визначення статусу мов та встановлення мовних режимів; адміністративне регулювання мововжитку в публічній сфері, освіті, ЗМІ; ...прогнозування та планування ...щодо поширення державної мови, засвоєння населенням мови міжнародного спілкування, формування дво- або багатомовності тощо; сприяння розвитку певних мов" тощо [1, с.96]. У контексті цього варто зважати на те, що оскільки одним із впливовіших у контексті ефективного впровадження певної мови виступає фактор стимулу, як спонукальної причини (Г. Гарманн, наприклад, у цьому контексті виділяє "планування престижу", тобто заохочення людей говорити певною мовою [6, с.6]), то оптимальним можна вважати закріплення на законодавчому рівні вимоги знання певної мови (державної, офіційної, регіональної) для влаштування на роботу, отримання ліцензії на здійснення певного виду діяльності, отримання громадянства тощо.

Усіляко підтримуючи необхідність належного законодавчого врегулювання ключових аспектів цього питання у правовій державі, відсутність або неналежність чого може спричинити серйозні соціальні конфлікти, з огляду на специфіку феномену мови та її особливого зв'язку, одного боку, з феноменами свідомості та психології, а з іншого – з феноменами політики, підтримаємо й висновки учених про ефективність здійснення прихованої мовної політики. У контексті особливого характеру останньої, наприклад, прихильники технологій "державного маркетингу"/"національного маркетингу" та застосування ринкових прийомів у процесі "роботи" з мовою (яку розглядають як своєрідний товар, або бренд, якому віддають перевагу мовці (споживачі) пропону-

ють розробникам мовної політики та планування звернути увагу на відповідні методики та інструментарії маркетингу (у тому числі, рекламні кампанії, брендинг, піар-технології тощо), спрямовані на "вироблення брендової лояльності (прив'язаності) до певної мови", які, на їх думку, мають миттєвий ефект і діють на планування мовного престижу [6, с.7–12].

Висновки

1. Обов'язковими передумовами концептуалізації державної мовної політики є розуміння її теоретико-методологічних засад (у тому числі, її суті, мети, функціонального навантаження, організаційного та інституційно-інструментального супроводження і т.п.), знання закономірностей її реалізації та факторів впливу на неї у конкретних історичних умовах.

Запорукою успішності концептуалізації державної мовної політики є відповідність її мети реальному підсумку діалогу в середині суспільства з приводу підходів щодо розв'язання "мовного питання". Концептуалізація державної мовної політики є похідною від концепції держави в частині своєї принципової правової основи, а її результати, у свою чергу, знаходять своє відображення у змісті концепту держави.

2. Зміна типів державної мовної політики в розрізі історії обумовлена зміною парадигм розвитку людства. Класифікація видів державної мовної політики здійснюється на підставі різноманітних критеріїв, у тому числі, за її метою, джерелом походження ініціативи, співвідношення між юридичним і фактичним станом в мовній сфері, ступенем відкритості політики, характері законодавчого закріплення тощо. Особливістю

державної мовної політики є її властивість до диверсифікації в залежності від рівнів здійснення публічної влади, виду влади, учасників (суб'єктів) мовних відносин тощо.

3. Закономірним є законодавче закріплення статусу державної (офіційної) мови на рівні конституційного закону лише в багатонаціональних (і, як правило, багатомовних) державах, та прогалина в цьому аспекті правового регулювання у мономовних державах. При формуванні та реалізації мовної політики в певній країні раціональним вважається поєднання символічного та прагматичного підходів до феноменів "державна мова" та "офіційна мова" та зважання на конкретні мовно-культурні обставини. В основу стратегії реалізації мовної політики може бути покладений підхід "відкритої мовної політики" з опорою на державно-правове владне регулювання, або підхід "прихованої мовної політики", або ж поєднання обох цих підходів, що вважається оптимальним.

Подальшу розвідку можна спрямувати на дослідження процесів концептуалізації державної мовної політики у країнах пострадянського простору у порівняльно-правовому контексті.

Конфлікт інтересів

На впевненість авторки статті конфлікт інтересів відсутній.

Вираз вдячності

Дослідження виконано відповідно до плану науково-дослідної роботи сектору порівняльного правознавства Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Макарець Ю. С. Мовна політика: термінологічно-категорійний вимір. *Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО КНЛУ. Серія: Філологія. Педагогіка. Психологія*. 2019. Вип. 39. С. 92–103.
- Haugen E. Planning for a standard language in modern Norway. *Anthropological Linguistics*. Bloomington, 1959. N 1(3). P. 8–21.
- Лазаренко Л. О. Досвід мовних політик світу й українська перспектива. *Українська мова*. 2002. № 4. С. 3–22.
- Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2011. 711 с.
- Neustupny J. History of language planning: Retrospects and prospects: *10th International Congress of Applied Linguistics*. Amsterdam, 1993. P. 11.
- Белей Л. Л. Мовний маркетинг як інструмент мовної політики. *Мовознавство*. 2015. № 5. С. 3–12.
- Іванов І. Мова в контексті етнонаціонального розвитку України: теоретико-методологічна засади. *Наукові записки [Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України]*. 2008. Вип. 37. С. 62–73.
- Клименко Л. С. Державна мовна політика в Україні (теоретико-правовий аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. К., 2012.
- Данилевська О. Мова в революції та революція в мові: мовна політика Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР. Київ, 2009. 176 с.
- Куць О. М., Заблоцький В. В. Мовна політика в Україні: аналіз та впровадження: монографія. Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2007. 300 с.

11. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля, 2006. 716 с.
12. Яворська Г. М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс: мова, культура, влада. К.: Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні, 2000. 288 с.
13. Велика А. О. Мовне планування як складник державної мовної політики. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*. 2013. № 18. С. 194–197.
14. Hult F. M., Hornberger N. H. Revisiting Orientations in Language Planning: Problem, Right, and Resource as an Analytical Heuristic. University of Pennsylvania, 2016. 22 p. <https://core.ac.uk/download/pdf/219380177.pdf>
15. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки: Рідномовний Катехизис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства // Пена Л. І., Ципердюк О. Д. Українська мова за професійним спрямуванням. Хрестоматія для студентів факультету іноземних мов. Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2021. Ч. 1. С. 3–42. <http://lib.pnu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/17415/1/Пена%20Л.%20Ципердюк%20О.%20ХР%20МАТІЯ%20з%20УМПС%20ч.%201.pdf>
16. Василенко В. Юридична регламентація статусу офіційної (державної) мови у практиці європейських держав. *Право України*. 2016. № 3. С. 74–83.
17. Ткаченко Є. А. Конституційно-правове регулювання мовних відносин: порівняльний аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Харків, 2009. 19 с.
18. Янковська Г. В. Державна та/або офіційна мови: ототожнення чи розмежування? *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2014. Вип. 29 (1). С. 123–126.
19. Заблоцький В. В. Мовна політика в Україні: стан та напрями оптимізації: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02. Харків, 2007.
20. Головачева К. Мова як ознака нації і символ держави. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія "Питання політології"*. 2014. № 1091. С. 94–97.
21. Клименко Л. С. Законодавче регулювання мовної політики країн світу (порівняльно-правовий аналіз). *Університетські наукові записки*. 2011. № 1. С. 40–46.
22. Мацнева Є. А. Мовне регулювання у поліетнічному суспільстві. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2010. № 2. С. 100–106.
23. Бестерс-Дільгер Ю. Сильні та слабкі сторони Європейської хартії регіональних мов або міноритарних мов: західноєвропейський досвід. *Мовознавство*. 2010. № 1. С. 94–99.
24. Шишкін В.І. Мова як складник державотворення. *Мовознавство*. 2013. № 2-3. С. 221–231.

REFERENCES

1. Makarets, YU. S. (2019). Movna polityka: terminolohichno-katehoriynny vymir [Language policy: terminological-categorical dimension]. *Naukovyy visnyk kafedry YUNESKO KNLU. Seriya: Filolohiya. Pedagogika. Psykholohiya*, (39), 92–103 (in Ukr.).
2. Haugen, E. (1959). Planning for a standard language in modern Norway. *Anthropological Linguistics*. *Bloomington*, 1(3), 8–21.
3. Lazarenko, L. O. (2002). Dosvid movnykh polityk svitu y ukrayinska perspektyva [The experience of world language policies and the Ukrainian perspective]. *Ukrayinska mova*, (4), 3–22 (in Ukr.).
4. Selivanova, O. O. (2011). *Linhvistychna entsyklopediya* [Linguistic encyclopedia]. Poltava: Dovkillya-K (in Ukr.).
5. Neustupny, J. (1993). History of language planning: Retrospects and prospects: *10th International Congress of Applied Linguistics*. Amsterdam, P. 11.
6. Beley, L. L. (2015). Movnyy marketynh yak instrument movnoyi polityky [Language marketing as a tool of language policy]. *Movoznavstvo*, (5), 3–12 (in Ukr.).
7. Ivanov, I. (2008). Mova v konteksti etnonatsionalnoho rozvytku Ukrayiny: teoretyko-metodolohichna zasady [Language in the context of ethno-national development of Ukraine: theoretical and methodological foundations]. *Naukovi zapysky [Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrayiny]*, (37), 62–73 (in Ukr.).
8. Klymenko, L. S. (2012). *Derzhavna movna polityka v Ukrayini (teoretyko-pravovyy aspekt)* [State language policy in Ukraine (theoretical and legal aspect)]. Extended abstract of candidate's thesis (12.00.01). K. (in Ukr.).
9. Danylevska, O. (2009). *Mova v revolyutsiyi ta revolyutsiya v movi: movna polityka Tsentralnoyi Rady, Hetmanatu, Dyrektoriyi UNR* [Language in revolution and revolution in language: language policy of the Central Rada, Hetmanate, Directorate of the Ukrainian People's Republic]. Kyiv (in Ukr.).
10. Kuts, O. M., & Zablotsky, V. V. (2007). *Movna polityka v Ukrayini: analiz ta vprovadzhennya* [Language policy in Ukraine: analysis and implementation]. Monohrafiya. KH.: KHNU imeni V. N. Karazina (in Ukr.).
11. Selivanova, O. O. (2006). *Suchasna linhvistyka: terminolohichna entsyklopediya* [Modern linguistics: a terminological encyclopedia]. Poltava: Dovkillya (in Ukr.).

12. Yavorska, H. M. (2000). *Preskryptyvna linhvistyka yak dyskurs: mova, kultura, vlada* [Prescriptive linguistics as a discourse: language, culture, power]. K.: In-t movoznavstva im. O. O. Potebni (in Ukr.).
13. Velyka, A. O. (2013). Movne planuvannya yak skladnyk derzhavnoyi movnoyi polityky [Language planning as a component of state language policy]. *Naukovi zapysky Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*, (18), 194–197 (in Ukr.).
14. Hult, F. M., & Hornberger, N. H. (2016). Revisiting Orientations in Language Planning: Problem, Right, and Resource as an Analytical Heuristic. University of Pennsylvania, 22 p. <https://core.ac.uk/download/pdf/219380177.pdf>
15. Ohiyenko, I. (2021). Nauka pro ridnomovni obov'yazky: Ridnomovnyy Katekhyzys dlya vchyteliv, robitnykiv pera, dukhovenstva, advokativ, uchniv i shyrokoho hromadyanstva [The Science of Native Language Responsibilities: A Native Language Catechism for Teachers, Pen Workers, Clergy, Lawyers, Students, and the General Citizen]. In: Pena, L. I., & Tsyperdyuk, O. D. *Ukrayinska mova za profesiynym spryamuvanniam. Khrestomatiya dlya studentiv fakultetu inozemnykh mov*. Ivano-Frankivsk: Prykarpatskyy natsionalnyy universytet imeni Vasyla Stefanyka, (1), 3–42. <http://lib.pnu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/17415/1/Пена%20Л.%2С%20Ципердюк%20О.%20ХРЕСТОМАТИЯ%20з%20УМПС%20ч.%201.pdf> (in Ukr.).
16. Vasylenko, V. (2016). Yurydychna rehlementatsiya statusu ofitsiynoyi (derzhavnoyi) movy u praktytsi yevropeyskykh derzhav [Legal regulation of the status of the official (state) language in the practice of European states]. *Pravo Ukrayiny*, (3), 74–83 (in Ukr.).
17. Tkachenko, YE. A. (2009). *Konstytutsiyno-pravove rehulyuvannya movnykh vidnosyn: porivnyalnyy aspekt* [Constitutional and legal regulation of language relations: comparative aspect]. Extended abstract of candidate's thesis (12.00.02). Kharkiv (in Ukr.).
18. Yankovska, H. V. (2014). Derzhavna ta/abo ofitsiyna movy: ototozhnennya chy rozmezhuvannya? [State and/or official languages: identification or differentiation?]. *Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya Pravo*, 29(1), 123–126 (in Ukr.).
19. Zablotskyy, V. V. (2007). *Movna polityka v Ukrayini: stan ta napryamy optymizatsiyi* [Language policy in Ukraine: state and directions of optimization]. Extended abstract of candidate's thesis (23.00.02). Kharkiv (in Ukr.).
20. Holovacheva, K. (2014). Mova yak oznaka natsiyi i symvol derzhavy [Language as a sign of the nation and a symbol of the state]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. Seriya "Pytannya politolohiyi"*, (1091), 94-97 (in Ukr.).
21. Klymenko, L. S. (2011). Zakonodavche rehulyuvannya movnoyi polityky krayin svitu (porivnyalno-pravovyy analiz) [Legislative regulation of the language policy of the countries of the world (comparative legal analysis)]. *Universytetski naukovi zapysky*, (1), 40–46 (in Ukr.).
22. Matsnyeva, YE. A. (2010). Movne rehulyuvannya u polietnichnomu suspilstvi [Language regulation in a multi-ethnic society]. *Nauka. Relihiya. Suspilstvo*, (2), 100–106 (in Ukr.).
23. Besters-Dilher, YU. (2010). Sylni ta slabki storony Yevropeyskoyi khartiyyi rehionalnykh mov abo minorytarnykh mov: zakhidnoyevropeyskyy dosvid [Strengths and weaknesses of the European Charter for Regional or Minority Languages: the Western European experience]. *Movoznavstvo*, (1), 94–99 (in Ukr.).
24. Shyshkin, V. I. (2013). Mova yak skladnyk derzhavotvorennya [Language as a component of state formation]. *Movoznavstvo*, (2-3), 221-231 (in Ukr.).

ІНФОРМАЦІЯ ПРО СТАТТЮ (ARTICLE INFO)

Published in:
 Форум права: 77 pp. 23–32 (4).

Related identifiers:
 10.5281/zenodo.10114543
http://forumprava.pp.ua/files/023-032-2023-4-FP-Zhuk_5.pdf
http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2023_4_5.pdf

License (for files):
[Creative Commons Attribution 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Received: 09.10.2023
Accepted: 09.11.2023
Published: 14.11.2023
Available online: 14.11.2023

Cite as:
 Жук, Н. А. (2023). Концептуалізація державної мовної політики: теоретичні та практичні аспекти. *Форум Права*, 77(4), 23–32.
<http://doi.org/10.5281/zenodo.10114543>

Zhuk, N. A. (2023). Kontseptualizatsiya derzhavnoyi movnoyi polityky: teoretichni ta praktychni aspekty [Conceptualization of State Language Policy: Theoretical and Practical Aspects]. *Forum Prava*, 77(4), 23–32.
<http://doi.org/10.5281/zenodo.10114543>